

ВЕЛИКИЙ РОМАН

Володимир Лис

ЧОРНОКНИЖНИК І ДЗВОНАР

Харків
«ФОЛІО»
2024

1

Року 6831-го від дня сотворіння світу за церковним календарем і 1323-го від Різдва Христового в невеликому волинському селі Біличі неподалік стольного княжого града Володимира, посеред холодної ночі на межі зими й весни, кричала жінка. Вона кричала від нестерпного болю, який, як їй здавалося, роздирав усе тіло. Насправді ж боліло внизу — жінка мала народити дитину.

— Тужся, Федосько, тужся, — наказувала повитуха, а по-місцевому бабниця, стара Онисія. — Ну ж бо, сильніше. Старайся.

Феодосія-Федоська, як усі казали на неї в селі — тужилася, старалася, вона хотіла, щоб біль швидше закінчився і дитина з'явилася на світ, і водночас боялася цього. Боялася знову народити дочку, дівчинку.

— Родиш ще одну пискуху — уб'ю, — сказав їй чоловік Стратон.

Він, звісно, вимовив інше, брутальніше слово, яке починалося на ту ж літеру. Федоська знала — убити не вб'є, але поб'є напевно, як уже трапалося, коли народила другу молодшу доньку Василинку. Василиці тепер ішов п'ятий рік, а старшій Одарочці — сьомий. Обидві вони, як і їхній батько, були випроваджені

того вечора бабницею Ониською з хати. Перейми почалися ще звечора, невдовзі після заходу сонця, невідомо було, скільки триватимуть, а чоловікові, тим більше дітям, не годилося бути при тому присутніми. Тоді, у чотирнадцятому столітті, як і споконвіку, аж до кінця століття двадцятого, так вважали — присутність чоловіка при пологах не тільки небажана, неприродна, а ще й шкідлива для дитини.

— Ходімо до хліва, — сказав Стратон.

Дівчатка слухняно подибали за батьком.

Стратон ліг на сіно, яке ще лишилося від минулого року, вкрився старим кожухом й майже відразу заснув. Він за день наробився, викорчовуючи пні на майбутньому полі. То був край лісу, ділянка, на яку Стратон мав княжий привілей. Якщо вивільнить землю од кущів і дерев, поле належатиме йому. Там сіятиме жито чи пшеницю, віддаючи частину врожаю до князівського столу.

Стратон хотів мати більше землі. Він мріяв до тих чотирьох моргів¹, що вже мав, до старості додати ще хоча б стільки ж, а може, й удвічі більше. А тоді передати все надбане синові. Він хотів мати одного сина, лише одного, але сина. Бо між двома чи трьома треба було б ділити землю. А дівкам, як виростуть, віддавати шматки тієї ж землі як посаг. Тому Стратон і не любив дочок. Користі з них не було жодної, хіба робота на полі. А син помагав би йому корчувати, як батько, навчив би його орати землю і бути справжнім господарем.

---

¹ Морг — 0,56 гектара.

Але для цього Федоська мусила сьогодні народити сина. Чи завтра вранці.

Якщо з'явиться ще одна слабосила істота з діркою між ногами, жінка отримає доброго лупня. А йому б цього не хотілося, усе ж він по-своєму любив Федоську. А якщо й не любив, то відчував — ця жінка таки йому потрібна. Вона була з роботящою сім'ї. Стратон уперше побачив її, коли прийшов до родичів у сусіднє село. Щось йому наче підказало: ця дівка варта його уваги. Вона була невисока зростом, але міцна. Така може багато чого потягти — і біля хати, і в полі. А варто було зустрітися з її очима, щоб відразу побачити там захоплення незнайомим сильним, високим парубком і відданість. Так, відданість, готовність служити. І наче запрошення всередину свого ества. Не бажання спати з ним, а щось більше. Стратону здалося на мить, що вона от-от вийме якусь коштовну річ і скаже: «То твоє, бери, я призначала цю річ тільки тобі й берегла тільки для тебе. Не себе, а цю мою річ. Це найдорожче».

Стратон у відповідь глянув суворо й випробувально.

«Ти будеш моєю», — сказав його погляд.

Дівчина спалахнула й сором'язливо опустила очі. Якось так, наче кинула свій погляд йому під ноги.

Він зробив навіть крок-другий, щоб потоптатися по ньому. По тіні цієї дівчини.

Вона й стала тінню поряд із ним, своїм чоловіком і повелителем. Час від часу Стратон зганяв на ній свою злість. Завтра він теж це зробить, якщо не буде сина. Але, може, і буде... Може... Дай-то Боже...

Із цією думкою Стратон і заснув.

Йому наснилися дерева, багато дерев, які мусив зрубати. Вони вставали перед чоловіком, що міцно стискав сокиру в руках. Дразнилися, що неспроможний їх зрубати. Наближалися, простягали своє гілляччя.

Чоловік був і Стратоном, і начеб не Стратоном. Намагався впізнати, хто ж то прийшов на його ділянку, щоб зрубати належні йому дерева. Навіть замахнувся на нього сокирою.

Чоловік сховався за найближче дерево.

Стратон став пробиратися до нього, валив дерево за деревом, сосну за сосною, вільху за вільхою, граба за грабом. Робити те було на диво легко. Нарешті він вирубав геть усі дерева. Але чоловік зник, його ніде не було. Зате посеред поля, що відкрилося за вирубанним лісом, лишилося одне-єдине дерево. Сосна, а може, і не сосна. Коли Стратон став наближатися до того самотнього дерева, він раптом побачив, що воно має обличчя людини.

То було обличчя його жінки Федоськи.

Побачивши чоловіка, який наближається із сокирою, Федоська-сосна злякано закричала.

«Я не рубатиму тебе, не бійся», — хотів сказати Стратон, але не зміг вимовити жодного слова. Щось стиснуло йому груди. А сосна Федоська кричала дедалі дужче. Її крик облітав уже весь довколишній простір, тяг до себе.

«Я таки тебе зрубаю», — прошептав уві сні Стратон.

А тоді й собі закричав. Болісно та пронизливо.

І прокинувся. Поводив очманіло головою, прислухався. Було тихо, Федоська в хаті не репетувала. Стратон злякався — може, його жінка померла, того й привидівся такий страхітливий сон? Але тут же подумав — невже Федоська померла? Як вона могла? Хіба зовсім здуріла...

Таке траплялося при пологах, що жінки помирали. Але якби породілля вмерла, то баба Ониська відразу побігла б до нього. А може, його жінка вже народила? Теж би бабниця повідомила. Тут Стратон почув начеб далекий приглушений стогін, а за ним і крик. Отже, нічого ще не сталося. Нема нового життя.

Після цієї думки він став знову засинати. До хати ще не час іти.

Його доньки, налякані батьковим криком уві сні, теж заспокоїлися. Намагалися глибше зануритися в сіно, але це не рятувало від холоду — той протягав свої волохаті щупальця крізь стіни хліва, розтинав темряву. Він був гострим, наче лезо батькової сокири, мов кропива, що обпікає, коли дістається до тіла. Тільки пекучо-холодним.

— Тобі теж зимно? — прошептала Одарочка.

— Ага, вельми й вельми, — відповіла Василюк.

Сестра взяла її руки у свої. Рученята сестрички, особливо тонкі пальчики, були мов заморожені. Аж Одарочка злякалася.

— Ходімо до корови, — прошепотіла Одарочка.

— До корови?

— Ага. Може, вона зігріє нас хоч трохи.

Дівчатка так і зробили. Тихенько вибралися на ту половину хліва, де спали корови й кінь. Далі порошкувала уві сні свинка. Захопили із собою по оберемку сіна.. Коник дрімав стоячи, а Лисуха лежала. Сестри притулилися до її боку, підмостили собі під низ сіна. Корівка спробувала підвестися, але вони стали гладити її по боку, по животі. Від коров'ячого тіла справді йшло хоч слабке, але тепло.

— Лежи, лежи, Лисуню, — попрохала Одарочка.

Від корови пахло гноєм і ще чимось. Наче далеким парним молоком.

Корова Лисуха була також вагітною, як і її хазяйка. Вона от-от мала привести телятко. Так траплялося щороку. Телят продавали, коли ті ставали великими телицями. Вони теж приносили прибуток. Стратон збирав гроші, аби ще прикупити землі до тої, яку відвойовував у лісу. А ще збирався купити лоша, не лошака, обов'язково лошичку, яка колись замінить коня, що з роками старів. Кобила мала, крім того, що орати землю й вивозити деревину, ще й приносити приплід. За молодих коників добре платили на Володимирському базарі.

Те знав тато Стратон, але не відали дівчатка. Їм було шкода, коли чергову теличку, яку вони встигали полюбити, вели із села на продаж.

Корова заворушилася. Вона теж відчувала свій плід, свою доньку-теличку. Час від часу та вже нагадувала про себе. Тоді корові ставало тривожно, лячно, але й по-своєму неусвідомлено добре.

— Лежи, лежи, Лисуню, — вдруге попрохала Одарочка.

Корова все ж підвелася. Мусили вставати й сестрички. Тепер вони тулилися до боків Лисухи головами й плечиками.

Знизу тягло холодом. За дверима й стінами хліва ще порядкувала зима. Після відлиги рясно випав сніг, хоч і не так щедро, як на святці. Десь там далеко до скромних сільських обійсть, як і всього їхнього краю, пробивалося тепло, мов перший, ще невидимий весняний паросток. В одного з найкращих українських ліриків Миколи Вінграновського є чудовий вірш про те, як чорний кіт іде «через лід — чорнолапо на обід». Він залишає свої сліди і, зрозумівши суть його ходи, стала зимонька сумувати — за котом ішла весна. Але весна цьогоріч не те щоб запізнювалася, але була ще десь далеко.

— Мені зимно, — прошептала Василянка.

— Зараз ми тихенько покличемо весну, — так само пошепки відповіла старша сестра.

Корова мукнула та злякала дівчаток.

— Тихо, тихо, — Одарочка погладила її по боку. — Тата розбудиш.

Сестри боялися тата Стратона. Хотіли любити, але тільки боялися. Вони відчували свою вину, що народилися дівчатками, а не хлопчиками.

— Тату, а може, я буду вашим сином?

Так сказала якось Одарочка. Жалібно, прохально, збентежено.

— Що ти белькочеш?

Статон ударив доньку по губах. Навідмаш, боляче. Аж Одарочка впала. Тоді батько пхнув її ногою.

— Щоб я такого більше не чув!

Донька не зрозуміла батькової люті. Вона підвелася й подибцяла, витираючи сльози. Вона справді б хотіла стати татові потрібною і любою.

Та за деякий час Стратон пригадав ті слова й раптом подумав, що якщо ще, не дай Боже, народиться третя дочка, то хоч бери та справді роби старшу сином. Може, якби з маленства навчав хлопчачих звичок і роботи, то й росла б хлопчаком, а не дівкою... Але Стратон подумав далі, що міркувати так гріх. У селі були сім'ї, де росли одні дівчата — трое, навіть четверо. Але то в таких, як Петро Дуньчин, хирляк і схожий на бабу. Стратон же був дужим та високим, і винною, якщо й далі з'явиться на світ ще одна дівка, буде тільки його жінка Федоська.

Так міркував Стратон. І ніхто не міг переконати його в протилежному. Світ Стратона був стабільним і зрозумілим. Йому. А він хотів, щоб так само розуміли й інші, принаймні ті, хто живе з ним поруч. Тільки тоді в сім'ї буде порядок, а отже — й у цілім світі. Стратон, крім свого, був і в сусідніх селах, де жили родичі, а ще в княжому граді Володимирі. Якось почув, що є ще й більші міста, але не міг цього уявити. Нащо будувати таке збіговисько хат і начеб хат подвійних, у два поверхи... Долівка в такій хаті може провалитися на того, хто внизу.

Стратон хропів, і від його храпу дівчатка ще більше нишкли.

Вони боялися розбудити батька.

Страждали, що не можуть його любити, а тільки боятися. Волохатий дядько Страх не підпускав до батька їхню любов. Наче боявся, що коли дівчатка полюблять свого татка, то він, страшисько, буде зайвим, непотрібним. Страх сміявся з такої химерниці, як любов. Де вона, покажіть... Якщо такому могутньому чоловікові, як Стратон, вона не потрібна, то що казати про якихось дівчаків?.. Вона для них, мов ковтун, що зліплює волосся... І нахиляє голову до землі.

Страх обійняв Стратона, що хропив і не міг нахропитися. Пригорнув його до себе.

Дівчатка відчули, що в хліві ще хтось є, крім них, корови, коня, свиней і батька.

— Ти чуєш? Хто це? — спитала Василюкка.

— Де? Про що ти?

— Хтось ще прийшов до хліва?

— Не бійся, страхопудочко, — тихо промовила Одарочка, хоч їй самій теж було страшно.

Тут до неї прийшла рятівна думка, й Одарочка сказала:

— Якщо ти вже так боїшся, то ходімо надвір.

— Ага, ходімо... Чого ж ти...

Сестрички покинули корову та вийшли з хліва. Їх відразу пригорнуло небо, по якому пливли хмари, а між ними світили зорі.

Янголи і янголиці вдивлялися на землю, шукаючи своїх підопічних. А четверо дівчачих очей шукали свої зірочки. Від мами Федосі вони вже знали, що мають свої янгольські зірочки. Але котра з них чия, вони не відали.

ЗМІСТ

<i>Частина перша. ТРИ НАРОДЖЕННЯ</i>	5
<i>Частина друга. ЧУМА, ЛЮБОВ, ДОЛЯ</i>	129
<i>Частина третя. СИН КНЯЗЯ</i>	245
<i>Частина четверта. СТРИЛА, КІНЬ, ДЗВІН</i>	353